

τεχνητού⁶⁹. Κατά την ορίζει την επιστήμην φυσικού. Γύποχρεώς ισχυρισθεί τελικά ότι έξη και όχι τη θεωρία. Αρητικοί ηλεκτρολόγοι πιο κατάλληλο ταίριαμποσίων Σχέσεων της από την αναμνηστική τους ηλεκτρολόγων μη-

αι ο μηχανικός από τη
νας ως φυσικά, ο μη-
παρήγαγε ο μηχανικός
δεν υπολόγιζε και ρύθ-
μις τεχνητής και πραγ-
τικές ως φυσικές υπάρ-

ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ: ΤΟ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ HOMO ECONOMICUS

του Σταύρου Δρακόπουλου*

I. Εισαγωγή

Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΚΦΡΑΣΗ του υποδείγματος του Homo Economicus είναι η Θεωρία Ορθολογικών Αποφάσεων (ΘΟΑ). Η θεωρία αυτή είναι θεμελιώδους σημασίας για τη σύγχρονη Οικονομική και ιδιαίτερα για τη Νεοκλασική Οικονομική. Αποτελεί τη βάση της θεωρίας κατανάλωσης και άρα της θεωρίας ζήτησης, της θεωρίας επένδυσης, της θεωρίας διαχρονικής κατανομής των οικονομικών πόρων και άλλων οικονομικών θεωριών. Επίσης χρησιμοποιείται και σε πολλούς άλλους κλάδους της Οικονομικής όπως στην οικονομική της εργασίας, στη δημόσια οικονομική και ως μικροοικονομική βάση για ένα μεγάλο αριθμό μακροοικονομικών υποδειγμάτων. Τις τελευταίες δεκαετίες η ΘΟΑ έχει χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο ανάλυσης και σε άλλες κοινωνικές επιστήμες: για παράδειγμα υπάρχουν προσεγγίσεις στην πολιτική επιστήμη οι οποίες βασίζονται στη θεωρία αυτή. Γενικά ο ρόλος της ΘΟΑ είναι τόσο σημαντικός που θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η σύγχρονη φορμαλιστική διατύπωση της έχει συμβάλλει στο σημερινό υψηλό επιστημονικό status της οικονομικής επιστήμης. Αυτό δέβαινα δεν σημαίνει ότι η ΘΟΑ δεν έχει δεχθεί και δεν συνεχίζει να δέχεται σοβαρές κριτικές.

Στην εργασία αυτή θα αρχίσουμε με μία ιστορική αναδρομή όπου θα παρουσιάσουμε τη διαμόρφωση της έννοιας του Homo Economicus. Στη συνέχεια θα γίνει μία συνοπτική συζήτηση της σύγχρονης ΘΟΑ. Επίσης θα παρουσιασθούν παραδείγματα εφαρμογής της σε πεδία της οικονομικής επιστήμης. Τέλος θα κλείσουμε με αναφορές στις σημαντικότερες κριτικές που έχει δεχθεί η θεωρία αυτή.

II. Ιστορική αναδρομή

A. Κλασική Σχολή

Ο Adam Smith θεωρείται από πολλούς ιστορικούς της οικονομικής σκέψης

* Ο Σ. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ είναι Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Μ.Ι.Θ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών.

ως ο πατέρας της οικονομικής επιστήμης και ως ο ιδρυτής της κλασικής σχολής πολιτικής οικονομίας. Στο έργο του Smith δεν υπάρχει ανεξάρτητο υπόδειγμα ατομικής οικονομικής συμπεριφοράς με την έννοια που συναντάμε στον Mill και σε μεταγενέστερους οικονομολόγους. Η έμφαση σε ζητήματα οικονομικής μεγέθυνσης και σε μακροοικονομικά θέματα καθώς και η εργασιακή θεωρία της αξίας είναι ίσως οι κύριες αιτίες γι' αυτό. Όμως στον «Πλούτο των Εθνών» είναι δυνατόν να διακρίνουμε το σκιαγράφημα ενός παρόμοιου υποδείγματος:

«Το άτομο στις οικονομικές του ενέργειες κινείται με βάση την επιδίωξη τού ατομικού συμφέροντος» (Smith, [1776], 1970), σ.119)

Η έμφαση που δίνει ο Smith στο ρόλο του ατομικού συμφέροντος στις οικονομικές αποφάσεις είχε μεγάλη επίδραση στην τελική διαμόρφωση του Homo Economicus.

Ο Homo Economicus πρωτοεμφανίστηκε ως υπόδειγμα οικονομικής συμπεριφοράς στο έργο του άλλου μεγάλου κλασικού της Οικονομικής του J. S. Mill ο οποίος γράφει:

«Η επιστήμη [Πολιτική Οικονομία] προοδεύει με την υπόθεση ότι ο άνθρωπος είναι ένα ον το οποίο από τη φύση του προτιμά μεγαλύτερη μερίδα αγαθών από μικρότερη μερίδα αγαθών σε όλες τις περιπτώσεις.» (Mill, 1874), σ.138)

Είναι φανερό ότι ο Mill δεν πιστεύει ότι αυτή η συμπεριφορά χαρακτηρίζει όλο το φάσμα των ανθρωπίνων ενεργειών, αλλά την αντιλαμβάνεται ως ένα φανταστικό κατασκεύασμα για τους σκοπούς της οικονομικής επιστήμης. Επίσης η έννοια της μεγιστοποίησης που όπως θα δούμε είναι θεμελιώδες στοιχείο της οικονομικής ορθολογικότητας, είναι και αυτή υπόρρητη στο παραπάνω απόσπασμα. Όπως γράφει και ο γνωστός ιστορικός της Οικονομικής M. Blaug η βάση τού υποδείγματος τού Homo Economicus τού Mill είναι: «Η μεγιστοποίηση τού πλούτου υπό τον περιορισμό τού εισοδήματος επιβίωσης και της επιθυμίας για ελεύθερο χρόνο.» (Blaug, 1980, σ. 62)

Ένας άλλος σημαντικός κλασικός οικονομολόγος ο N. Senior υιοθετεί τον όρο, αλλά αντίθετα με τον Mill δεν θεωρεί ότι άπτεται μόνο της οικονομικής επιστήμης. Πιστεύει ότι αποτελεί μία ρεαλιστική περιγραφή της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Όπως γράφει ο ίδιος: «Ο πλούτος και η ικανοποίηση είναι τα μόνα αντικείμενα της ανθρώπινης επιθυμίας.» (Senior, 1850,

συτής της κλασικής
υπάρχει ανεξάρτητο
έννοια που συναντά-
Η έμφαση σε ζητή-
θέματα καθώς και η
ίες γι' αυτό. 'Όμως
με το σκιαγράφημα

με βάση την επι-
[6], 1970), σ.119)

συμφέροντος στις
διαμόρφωση του
οικονομικής
Οικονομικής του

την υπόθεση ότι ο
προτιμά μεγαλύτε-
ρα σε όλες τις περι-

περιφορά χαρακτη-
την αντιλαμβάνεται
της οικονομικής επι-
πώς θα δούμε είναι
είναι και αυτή υπόρ-
ο γνωστός ιστορικός
του Homo Economi-
κό τον περιορισμό του
ρόνο.» (Blaug, 1980,

N. Senior υιοθετεί
τεται μόνο της οικο-
νομική περιγραφή της
πλούτος και η ικανο-
νία.» (Senior, 1850,

σ.7). Την ίδια γνώμη έχει και ο ύστερος κλασικός J. Cairnes για τον οποίο
η βάση τού υποδείγματος τού Homo Economicus είναι μία ρεαλιστική απει-
κόνιση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Σύμφωνα με τον Cairnes μία από τις
βάσεις της πολιτικής οικονομίας είναι η επιθυμία απόκτησης πλούτου με τη
χαμηλότερη δυνατή θυσία (Cairnes, 1874, σ.59).

B. Οριακή Σχολή

Πολλοί ιστορικοί της οικονομικής σκέψης θεωρούν ότι η εμφάνιση της οριακής
σχολής σηματοδότησε μία επιστημονική επανάσταση στην οικονομική επι-
στήμη. Μία από τις μεγάλες αλλαγές ήταν η μετατόπιση της βάσης της
θεωρίας της αξίας από το κόστος παραγωγής στην έννοια της οριακής
χρησιμότητας (η λεγόμενη υποκειμενική προσέγγιση). Αυτό οδήγησε στην
ανάγκη ανάπτυξης ενός συστηματικότερου υποδείγματος ανθρώπινης συ-
μπεριφοράς. Επίσης στο μεθοδολογικό πεδίο υπήρξε μία εκτεταμένη εισα-
γωγή μαθηματικών μεθόδων στην Οικονομική κυρίως λόγω της προσπά-
θειας μίμησης της κλασικής φυσικής. Έτσι παρατηρούμε δόλο και πιο έκ-
δηλα θέματα φορμαλιστικής διατύπωσης ενός υποδείγματος οικονομικής
συμπεριφοράς (βλ. Mirowski, 1989 και Drakopoulos and Torrance, 1994).

'Ηδη από την πρώτη γενιά των οριακών, (Jevons, Walras, Menger)
διαφαίνεται η τάση δημιουργίας ενός περισσότερο φορμαλιστικού υποδείγ-
ματος. Ο W. S. Jevons δεν αναφέρει τον όρο Homo Economicus, αλλά
αυτός κυριαρχεί έμμεσα στις εργασίες του. Για παράδειγμα γράφει: «Η
μεγιστοποίηση της άνεσης και της ευχαρίστησης είναι το πρόβλημα της
Οικονομικής» (Jevons, 1871, σ.44). Δεν δέχεται ότι ο Homo Economicus
απηχεί όλες τις διαστάσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς, αλλά ότι συνδέε-
ται με τα «κατώτερα ένστικτα». Έτσι για τον Jevons ο Homo Economicus
είναι μία ψυχολογική κατασκευή η οποία είναι χρήσιμη για την εφαρ-
μογή μαθηματικών μεθόδων στην Οικονομική.

Ο L. Walras χρησιμοποιεί τον Homo Economicus στη διαδικασία κατα-
σκευής του γνωστού συστήματος γενικής ισορροπίας. Όπως γράφει ο ίδιος:

«[...] η ζήτηση για υπηρεσίες προέρχεται] από τους γαιοκτήμονες,
εργάτες και τους καπιταλιστές στην αναζήτηση τους για μέγιστη
ικανοποίηση.» (Walras, [1874], 1965, σ.42.).

Διαχωρίζει συνεπώς τον «Homo Oeconomicus» από τον «Homo Ethicus»
ο οποίος χαρακτηρίζεται από αισθήματα συμπάθειας και αισθητικές ευαι-
σθησίες, κατανόηση και ελεύθερη βούληση. Ο συνδυασμός των δύο παράγει
τον Homo Oenonicus, τα καθαρά οικονομικά όμως ασχολούνται μόνο με

τον Homo Oeconomicus. Σύμφωνα με τον Walras, μία υψηλότερου επιπέδου κοινωνική επιστήμη χρειάζεται για τη μελέτη του Homo Oenonicus.

Ο Αυστριακός C. Menger ακολουθεί τους οριακούς και δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην εγωιστική συμπεριφορά:

«...από τα ανθρώπινα ένστικτα αυτό το οποίο οδηγεί κάθε άτομο να αναζητά τη δική του ικανοποίηση, είναι το πιο σημαντικό και το πιο ισχυρό.» (Menger, [1883], 1963, σ.87).

Ο Menger δέχεται ότι η οικονομική προσέγγιση αντιπροσωπεύει μόνο ένα μέρος της κοινωνικής ζωής και επίσης ότι η έννοια του Homo Economicus είναι μόνο μία όψη της ανθρώπινης φύσης. Όμως αναγνωρίζει τη πιθανότητα ύπαρξης σφαλμάτων ακόμη και στο πλαίσιο των λογικών Homines Economici.

Με την εμφάνιση της δεύτερης γενιάς των οριακών (Edgeworth, Marshall, Wicksteed, Pareto, Fisher) το υπόδειγμα συνδυάζεται όλο και περισσότερο με μαθηματικές μεθόδους. Η προσέγγιση του F. Y. Edgeworth δίνει το στίγμα της αυξημένης επιρροής του υποδείγματος στην οριακή και αργότερα στη Νεοκλασική σκέψη. Ο ορισμός της Οικονομικής από τον Edgeworth φανερώνει μία ιδιαίτερη έμφαση στο επίπεδο των ατομικών οικονομικών μονάδων: «Η Οικονομική ερευνά τις ανταλλαγές μεταξύ των οικονομικών μονάδων οι οποίες τείνουν να μεγιστοποιούν τις χρησιμότητές τους» (Edgeworth, 1881, σ.6).

Το υπόδειγμα του Homo Economicus χρησιμοποιείται από τον Edgeworth για την οικοδόμηση της θεωρητικής Οικονομικής. Ο Edgeworth πιστεύει ότι οι κοινωνικές επιστήμες έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό: δλες οι θεωρήσεις μπορούν να διατυπωθούν ως προβλήματα μεγιστοποίησης. Αυτή η αντίληψη προέρχεται από τη στενή αναλογία πού διαπιστώνει μεταξύ των αρχών μεγιστοποίησης της κλασικής φυσικής και της αρχής μεγιστοποίησης της χρησιμότητας ή ικανοποίησης στις κοινωνικές επιστήμες. Επίσης ο Edgeworth εισάγει πιο συστηματικά και την έννοια της συνολικής μεγιστοποίησης στο Utilitarian Calculus. Σχηματικά:

Economic Calculus: Μεγιστοποίηση της ατομικής ικανοποίησης

Utilitarian Calculus: Μεγιστοποίηση της συνολικής ικανοποίησης

Αυτές οι ιδέες διευκολύνουν μεθοδολογικά την εκτεταμένη χρήση μαθηματικών στην οικονομική ανάλυση. Όπως γράφει:

«Η θεώρηση τού ανθρώπου ως μηχανής ευχαρίστησης είναι δύνατόν να δικαιολογήσει και να διευκολύνει την χρήση όρων της μηχανικής και τού

υψηλότερου επιπέδου
Homo Oenonicus.
και δίνει ιδιαίτερη

ηγεί κάθε άτομο να
ημαντικό και το πιο

πιπροσωπεύει μόνο
του Homo Econ-
ως αναγνωρίζει τη
άστιο των λογικών

(Edgeworth, Mars-
tai όλο και περισ-
Y. Edgeworth δίνει
την οριακή και αρ-
ιστικής από τον Ed-
ων ατομικών οικο-
μεταξύ των οικο-
ρησιμότητές τους»

από τον Edge-
worts. Ο Edgeworth
ρακτηριστικό: όλες
τοποίσησης. Αυτή¹
παπιστώνει μεταξύ²
ης αρχής μεγιστο-
πιστήμες. Επίσης
συνολικής μεγι-
κανοποίησης

είναι δυνατόν να
μηχανικής και τού

μαθηματικού λογισμού στη κοινωνική επιστήμη» (Edgeworth, 1881,
σ.15).

Ο Edgeworth πίστευε ότι υπάρχουν και άλλα ένστικτα τα οποία καθορίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, αλλά η μεγιστοποίηση της ευχαρίστησης έχει πολύ πιο γενική ισχύ. Είναι φανερό ότι το έργο του Edgeworth χαρακτηρίζεται από μία έκδηλη επιφρονία του ηδονισμού. Αυτό όμως δεν ήταν ιδιαίτερα αποδεκτό στο πλαίσιο μίας ανερχόμενης τάσης για μία «αντικειμενική» οικονομική επιστήμη απαλλαγμένη φιλοσοφικών βάσεων. Έτσι αρχίζει να διακρίνεται ένα ρεύμα προς εγκατάλειψη αυτών των βάσεων σε έργα οικονομολόγων όπως ο Marshall και ο Wicksteed.

Αν και ο A. Marshall θεωρείται από τους πατέρες της Νεοκλασικής Οικονομικής, η σκέψη του παρουσιάζει αρκετές ιδιομορφίες σε σχέση με τους υπόλοιπους οριακούς οικονομολόγους - για παράδειγμα δεν πιστεύει ότι η κλασική φυσική θα πρέπει να είναι το μεθοδολογικό πρότυπο για την Οικονομική. Αντιθέτως η Βιολογία αποτελεί καταλληλότερο πρότυπο για την Οικονομική κυρίως λόγω του ρόλου που διαδραματίζει ο παράγοντας του χρόνου. Παρ' όλα αυτά χρησιμοποιεί το υπόδειγμα του Homo Economicus στην οικονομική ανάλυση αλλά πιστεύει ότι αυτό προσφέρει μία περιορισμένη θεώρηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Επίσης δεν τάσσεται υπέρ της διευρυνόμενης επιφρονίας του ηδονισμού. Όπως γράφει «[τα θεωρητικά μου ευρήματα] ανήκουν στην «ηδονιστική» και όχι στην Οικονομική» (Marshall, 1890, σ.840).

Αντίθετα ο P. Wicksteed απορρίπτει την ιδέα ότι ο Homo Economicus είναι ιδεατό κατασκεύασμα. Η οικονομική επιστήμη θα πρέπει να εξετάζει όλες τις πλευρές της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Όπως και ο Marshall, ο Wicksteed προσπαθεί να μετριάσει τη χρήση ηθικά-βεβαρυμένων όρων και να μειώσει την επιφρονία του ηδονισμού:

«Τίποτα από αυτά τα οποία αναφέρθηκαν στο κεφάλαιο αυτό δεν δεσμεύουν τον γράφοντα σε μία ηδονιστική θεωρία ηθικής» (Wicksteed, 1933, σ.434).

Ο οικονομολόγος και κοινωνιολόγος V. Pareto επιθυμεί να αποβάλλει και αυτός τα φιλοσοφικά στοιχεία (ηδονισμός) από την οικονομική θεωρία. Η έννοια του Homo Economicus αναφέρεται στο πρώτο έργο του στο οποίο συγκρίνει τα υλικά σώματα τα οποία είναι κατ' εξοχήν αντικείμενο της Μηχανικής με τον Homo Economicus πού είναι αντικείμενο της Οικονομικής. Σύμφωνα με τον Pareto η Μηχανική εξετάζει σώματα κάτω από ιδανικές συνθήκες και κατ' αναλογία η «καθαρή» Οικονομική εξετάζει ένα ιδανικό τύπο ανθρώπου ο οποίος κινείται μόνο από οικονομικά κίνητρα. Δέχεται

ασφαλώς ότι υπάρχουν και άλλα κίνητρα αλλά αυτά είναι αντικείμενο άλλων επιστημονικών πεδίων (Pareto, 1896, σ.12).

Στην ίδια προοπτική κινείται και ο Αμερικανός οριακός I. Fisher ο οποίος επιχειρεί να αποδάλλει τα ψυχολογικά στοιχεία τα οποία υπεισέρχονται στην Οικονομική (Fisher, 1965). Όπως ο Pareto, ο Fisher χρησιμοποιεί την αντιστοιχία ενός φυσικού σώματος προς την έννοια του Homo Economicus ο οποίος δρα μόνο με σκοπό την μεγιστοπόίηση της δικής του ικανοποίησης ή την ελαχιστοποίηση της αρνητικής χρησιμότητας.

Γ. L. Robbins και Λογικός Θετικισμός

Με τις αρχές του 20ού αιώνα κλείνει ο κύκλος της οριακής σχολής και έχουμε την εμφάνιση της σύγχρονης θεωρίας αποφάσεων. Ο L. Robbins με το έργο του που δημοσιεύτηκε το 1932 έθεσε τις μεθοδολογικές βάσεις αυτής της θεωρίας. Επηρεασμένος από το λογικό θετικισμό, ο Robbins θέτει ως στόχο την οικοδόμηση μιας οικονομικής επιστήμης απαλλαγμένης ψυχολογικών ή φιλοσοφικών στοιχείων υιοθετώντας μία μεθοδολογία βασισμένη στην κλασική φυσική. Ο Robbins ήταν επίσης επηρεασμένος και από τις τότε τάσεις στις άλλες κοινωνικές επιστήμες και ιδιαίτερα στην ψυχολογία. Πιο συγκεκριμένα, η τότε επικρατούσα σχολή του συμπεριφορισμού (με βασικό εκπρόσωπο τον Watson) είχε ως κύριο χαρακτηριστικό την έμφαση μόνο στην παρατηρήσιμη συμπεριφορά (ερέθισμα-αντίδραση) χωρίς αναφορές σε ψυχικές καταστάσεις όπως για παράδειγμα στη συνείδηση. Έχοντας αυτά υπόψη, η προσπάθεια του Robbins να καταστήσει μη-αναγκαία την έννοια του Homo Economicus γίνεται κατανοητή. Όπως γράφει χαρακτηριστικά:

«...ο οικονομικός άνθρωπος είναι ένα κατασκεύασμα χρήσιμο μόνο για τα αρχικά επιχειρήματα τα οποία σε πλήρη ανάπτυξη δεν χρειάζονται μία τέτοια υπόθεση...» (Robbins, 1932, σ.90).

Το μεθοδολογικό πλαίσιο του Robbins έγινε η βάση για την μετέπειτα διαμόρφωση της θεωρίας αποφάσεων των Hicks, Allen και Samuelson, με κύριο σκοπό την απομάκρυνση αξιολογικών κρίσεων και ψυχολογικών στοιχείων από το σώμα της Οικονομικής.

III. Θεωρία αποφάσεων

Οι πρωτεργάτες της σύγχρονης θεωρίας αποφάσεων επιχείρησαν να αναμορφώσουν την ήδη υπάρχουσα έννοια του Homo Economicus χωρίς όμως να χρησιμοποιούν βεβαρημένους όρους οι οποίοι συνδέονται με φιλοσοφικές

αντικείμενο άλ-
Fisher ο οποίος
εισέρχονται στην
ορησμοποιεί την
το Economicus
του ικανοποίη-

σχολής και
D L Robbins με
γκές βάσεις αυ-
o Robbins θέτει
λαγμένης ψυχο-
λογίας βασισμένη
νος και από τις
στην ψυχολογία.
ρρισμού (με βα-
σικό την έμφαση
χωρίς αναφορές
Έχοντας αυτά
καί την έννοια
χαρακτηριστικά:

α χρήσιμο μόνο
τευχή δεν χρειά-
).

την μετέπειτα
Samuelson, με
ολογικών στοι-

είρησαν να ανα-
κες χωρίς όμως
με φιλοσοφικές

και ψυχολογικές προσεγγίσεις. Έτσι αντί για τον όρο «οριακή ικανοποίη-
ση» χρησιμοποιούν τον όρο «οριακός λόγος υποκατάστασης». Με βάση ένα
αριθμό αξιωμάτων οικοδομείται η ΘΟΑ η οποία σήμερα έχει θεμελιώδη
θέση στη Νεοκλασική Οικονομική. Το περίγραμμα της σύγχρονης ΘΟΑ
είναι το ακόλουθο (βλ. Green, 1976, και Gravelle and Rees, 1981):

- 1) *Ανακλαστικότητα*: κάθε ομάδα αγαθών είναι πάντα καλή από μόνη της. Για κάθε ομάδα αγαθών χ_i , $\chi_i R \chi_i$.
- 2) *Πληρότητα*: Κάθε ομάδα αγαθών μπορεί πάντα να συγκριθεί με άλλη ομάδα. Για κάθε δύο αγαθά χ_i και χ_{i+1} , είτε $\chi_i R \chi_{i+1}$ ή $\chi_{i+1} R \chi_i$.
- 3) *Μεταθετικότητα*: αν $\chi_i R \chi_{i+1}$ και $\chi_{i+1} R \chi_{i+2}$, τότε $\chi_i R \chi_{i+2}$.
- 4) *Συνέχεια*: Δοθέντων δύο αγαθών στη ομάδα αγαθών, είναι δυνατόν να αυξήσουμε την ποσότητα τού ενός και να μειώσουμε την ποσότητα τού άλλου έτσι ώστε το άτομο να μείνει αδιάφορο μεταξύ των δύο. Π.χ., για δύο ομάδες αγαθών χ και ψ , ισχύει $(\chi_1, \psi_1) P (\chi_2, \psi_2)$. Η σχέση μπορεί να αντιστραφεί αν αυξηθεί το χ_2 . Υπάρχει μία ποσότητα $\chi > \chi_2$ έτσι ώστε $(\chi, \psi) P (\chi_1, \psi_1)$.
- 5) *Μη-κορεσμός*: Μία ομάδα αγαθών προτιμάται από μία άλλη αν περιέχει τουλάχιστον ένα αγαθό περισσότερο.

Το επόμενο βήμα είναι η εισαγωγή μίας συνάρτησης χρησιμότητας η οποία περιέχει αγαθά ή ομάδες αγαθών. Συνάρτηση χρησιμότητας είναι κάθε συνάρτηση η οποία ικανοποιεί

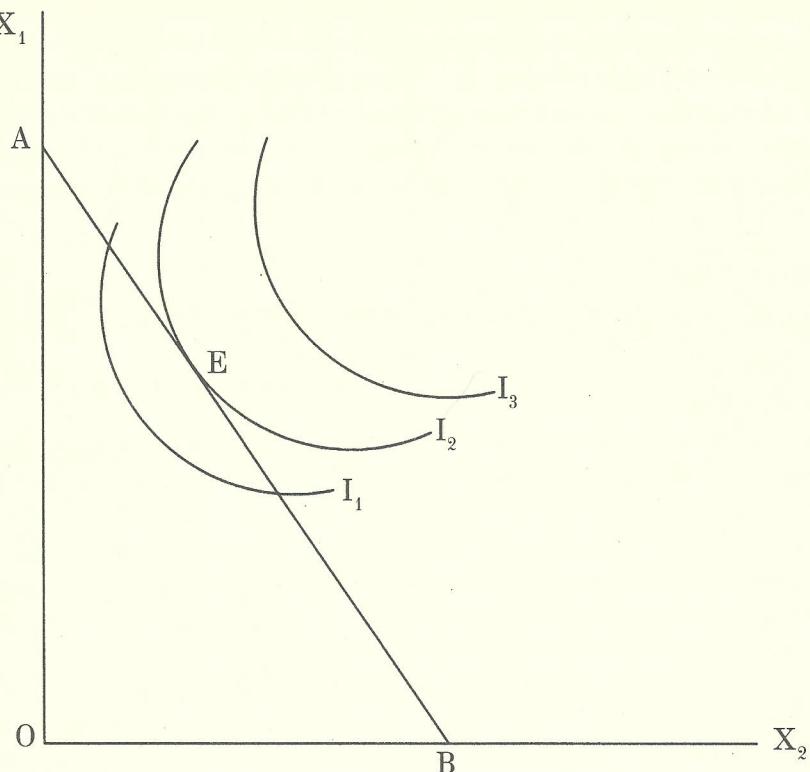
- α) $u(\chi_1) = u(\chi_2)$ αν και μόνο αν $\chi_1 = \chi_2$
- β) $u(\chi_1) > u(\chi_2)$ αν και μόνο αν $\chi_1 > \chi_2$

Η συνάρτηση αντιπροσωπεύει τη διάταξη των προτιμήσεων. Μετά από εισαγωγή κάποιων άλλων συμπληρωματικών υποθέσεων (π.χ. συνεχώς παραγωγίσμη συνάρτηση), το πρόβλημα της ορθολογικής απόφασης για την απλή περίπτωση δύο αγαθών, διαμορφώνεται ως εξής:

$$\max U(\chi_1, \chi_2)$$

υπό τον περιορισμό $M = P_1 \chi_1 + P_2 \chi_2$ (όπου P_1, P_2 είναι οι αντίστοιχες τιμές των αγαθών και M είναι το εισόδημα). Η διαγραμματική απεικόνιση είναι:

1. Όπου R σημαίνει «τουλάχιστον όσο καλό όσο το», και P σημαίνει «προτιμητέο».

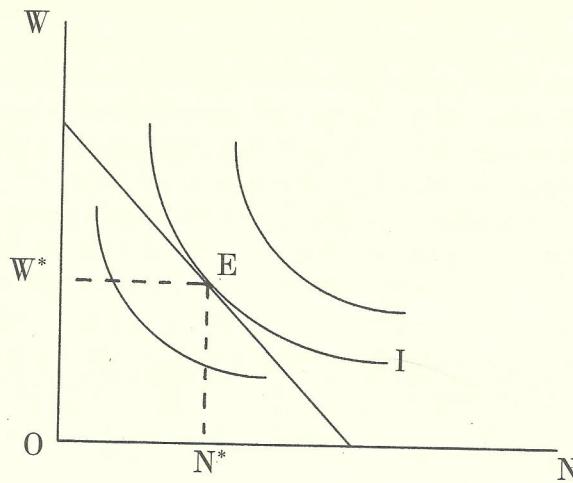
Οι καμπύλες I_1 , I_2 , I_3 είναι καμπύλες αδιαφορίας
και η AB ο εισοδηματικός περιορισμός

Το σημείο E είναι το σημείο της άριστα λογικής απόφασης όπου μεγιστοποιείται η χρησιμότητα (ικανοποίηση) του ατόμου υπό τον περιορισμό του εισοδήματος. Με βάση το πλαίσιο αυτό εξάγονται καμπύλες ζήτησης για τα αγαθά. Οι καμπύλες ζήτησης θεωρούνται θεμελιώδεις της οικονομικής ανάλυσης.

Η ΘOA όπως παρουσιάστηκε εφαρμόζεται σε πολλά πεδία του οικονομικού χώρου. Θα δώσουμε δύο παραδείγματα εφαρμογής: ορθολογική συμπεριφορά εργατικού συνδικάτου και ορθολογική συμπεριφορά κυβέρνησης. Το ορθολογικό εργατικό συνδικάτο μεγιστοποιεί μία συνάρτηση η οποία περιλαμβάνει μισθούς (w) και απασχόληση των μελών του (N). Δηλαδή:

$$\max U(w, N)$$

υπό τον περιορισμό $N = N(w)$ (συνάρτηση ζήτησης εργασίας από την επιχείρηση). Διαγραμματικά:

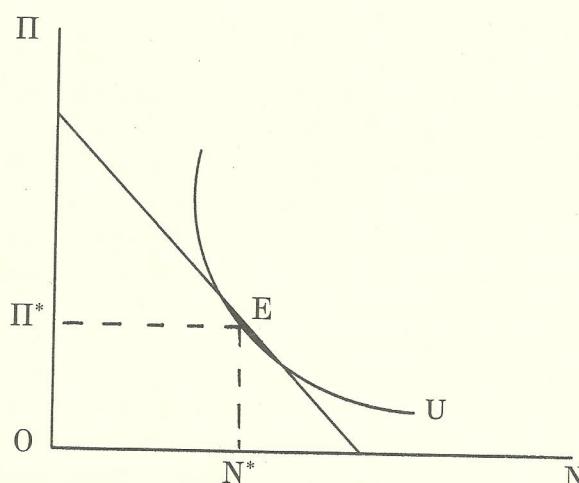

Η καμπύλη I είναι η καμπύλη αδιαφορίας του συνδικάτου η οποία βασίζεται στη συνάρτηση χρησιμότητας συνδικάτου. Η ευθεία είναι η ζήτηση εργασίας. Το σημείο E δηλώνει τον άριστο αριθμό απασχολούμενων εργατών (N^*) και τον άριστο μισθό (W^*).

Η ορθολογική κυβέρνηση μεγιστοποιεί μία συνάρτηση συνολικής απασχόλησης (N) και σταθερότητας τιμών (π) υπό τον περιορισμό μίας σχέσης (π.χ. Phillips) η οποία δείχνει την αρνητική υποκατάσταση μεταξύ συνολικής απασχόλησης και σταθερότητας τιμών.

$$\max U(N, \pi)$$

υπό τον περιορισμό $N = -\alpha\pi$. Διαγραμματικά:

Η καμπύλη Ο είναι η καμπύλη αδιαφορίας της κυβέρνησης η οποία βασίζεται στη συνάρτηση χρησιμότητας της κυβέρνησης ενώ η ευθεία αντικατοπτρίζει την αρνητική σχέση μεταξύ συνολικής απασχόλησης και σταθερότητας τιμών. Το σημείο Ε δείχνει τα ορθολογικά άριστα επίπεδα απασχόλησης και σταθερότητας τιμών (Ν*, Π*).

Πολλοί οικονομολόγοι θεωρούν ότι η ΘΟΑ είναι ένα αυταπόδεικτο θεωρητικό κατασκεύασμα το οποίο δεν επιδέχεται κριτική γιατί έχει στέρεες λογικές βάσεις: υποστηρίζουν επιπλέον ότι η κατασκεύασμα της ΘΟΑ είναι παντελώς απαλλαγμένη από ψυχολογικές ή φιλοσοφικές επιδράσεις. Αυτό όμως δεν εμπόδισε αρκετούς οικονομολόγους να διατυπώσουν κριτικές της θεωρίας.

IV. Κριτικές της Ορθολογικής Θεωρίας Αποφάσεων

Όπως θα περίμενε κανείς έχουν γίνει και γίνονται σημαντικές επιστημονικές συζητήσεις σχετικά με την ΘΟΑ. Οι συζητήσεις αυτές ακολουθούν παράλληλη πορεία με την ιστορική διαμόρφωση του Homo Economicus και αργότερα της ΘΟΑ. Μέρος των συζητήσεων αυτών αφορά τον αυξανόμενο μαθηματικό φορμαλισμό ο οποίος σχετίζεται με τη τάση πολλών οικονομολόγων για μίμηση της μεθοδολογίας των φυσικών επιστημών. Άλλο σημαντικό μέρος εστιάζεται στις άμεσες ή έμμεσες επιφροές από φιλοσοφικές ή ψυχολογικές προσεγγίσεις.

Μία από τις πιο γνωστές κριτικές ήταν αυτή του Αμερικανού οικονομολόγου T. Veblen στις αρχές του αιώνα. Ο Veblen απέρριπτε την «ηδονιστική αντίληψη περί ανθρώπινης συμπεριφοράς» ως υπερβολικά απλή και μη-ρεαλιστική. Σύμφωνα με τον Veblen το υπόδειγμα του Homo Economicus απέκλειε όλους σημαντικούς παράγοντες της ανθρώπινης συμπεριφοράς όπως έθιμα, συνήθειες και ένστικτα (Veblen, 1899). Μία άλλη σημαντική κριτική προήλθε από τον J. M. Keynes μερικές δεκαετίες αργότερα. Ο Keynes έδρισκε «απογοητευτική την απλοποίηση της οικονομικής επιστήμης σε μία μαθηματική εφαρμογή του ηδονιστικού λογισμού του Bentham» (Keynes, 1973, τομ. X, σ.184).

Αναφορικά με τη σύγχρονη ΘΟΑ έχουν διατυπωθεί αρκετές σοβαρές κριτικές οι οποίες έχουν προκαλέσει και προκαλούν ένα πολύ ενδιαφέροντα επιστημονικό διάλογο. Μία σημαντική κριτική είναι η αμφισβήτηση του αξιώματος της μεταθετικότητας από ψυχολογικά πειράματα (Tversky). Επίσης η αμφισβήτηση της ύπαρξης συνάρτησης χρησιμότητας υπό καθεστώς κινδύνου είναι μία άλλη γραμμή κριτικής της θεωρίας. Η ΘΟΑ υπό καθεστώς κινδύνου είναι μία επέκταση της ΘΟΑ που παρουσιάσαμε. Η βάση αυτής της αμφισβήτησης έγκειται στο λεγόμενο παράδοξο του Allais. Για τους σκοπούς αυτής της εργασίας θα επικεντρωθούμε σε δύο κριτικές:

- 1) τη θέση του H. Simon και 2) στη θεωρία iεραρχικών αποφάσεων.

έρνησης η οποία
νώ η ευθεία αντι-
όλησης και στα-
επίπεδα απασχό-
ταπόδεικτο θεω-
τάτι έχει στέρεες
τή είναι παντελώς
Αυτό όμως δεν
ε της θεωρίας.

Ιοφάσεων

ικές επιστημονι-
τές ακολουθούν
το Economicus
φορά τον αυξανό-
τάση πολλών οι-
επιστημών. Άλλο
ές από φιλοσοφι-
κανού οικονομο-
πτε την «ηδονι-
βολικά απλή και
Homo Econom-
ινης συμπεριφο-
Μία άλλη σημα-
νετίες αργότερα.
οικονομικής επι-
μό τού Bentham»

αρκετές σοβαρές
ολύ ενδιαφέροντα
μφισθήτηση τού
ματα (Tversky).
τητας υπό καθε-
ας. Η ΘΟΑ υπό
προυσιάσαμε. Η
άδοξο του Allais.
σε δύο κριτικές:
αποφάσεων.

A. Η θέση του H. Simon.

Σ' ένα διάστημα 20 ετών ο H. Simon έχει αναπτύξει μία κριτική της
έννοιας της ορθολογικότητας η οποία οδηγεί και σε μία εναλλακτική προ-
σέγγιση, αφετηρία της οποίας είναι η ιδέα της περιορισμένης ορθολογικότη-
τας. Όπως γράφει ο Simon:

«Λόγω τού δεδομένου ορίου των υπολογιστικών ικανοτήτων αλλά και
των περιορισμένων δυνατοτήτων επεξεργασίας των πληροφοριών, τα
άτομα χαρακτηρίζονται από περιορισμένη ορθολογικότητα» (Simon, 1978, σ.2).

Η συνέπεια της περιορισμένης ορθολογικότητας είναι η αδυναμία αρι-
στοποίησης (μεγιστοπόίησης). Τα άτομα δεν αριστοποιούν αλλά ικανοποιούν
στόχους. Ένα παράδειγμα εφαρμογής της προσέγγισης αυτής είναι το
ακόλουθο. Ένας επενδυτής αν λειτουργεί ορθολογικά θα έπρεπε να εξετάσει
όλα τα πιθανά επενδυτικά σχήματα και τις αντίστοιχες αποδόσεις τους σε
όλες τις πιθανές καταστάσεις. Όμως υπάρχει όριο στις υπολογιστικές δυ-
νατότητες αλλά και στην επεξεργασία των αντιστοίχων πληροφοριών, το
οποίο σημαίνει ότι ο εν λόγω επενδυτής εξετάζει κάποιες επιλογές παίρνο-
ντας υπ' όψη του μόνο τη πιθανότητα μεταβολής του επιτοκίου. Έτσι δεν
έχουμε αριστοποίηση αλλά κατά Simon ικανοποίηση στόχων (satisficing).
Ο επενδυτής δηλαδή αντί να εξετάσει όλες τις εναλλακτικές λύσεις, θέτει
ένα στόχο απόδοσης και επιλέγει εκείνο το επενδυτικό σχήμα το οποίο ικα-
νοποιεί το συγκεκριμένο στόχο. Το υπόδειγμα αυτό μπορεί να εφαρμοστεί
και σε άλλους χώρους της Οικονομικής: για παράδειγμα, η κυβέρνηση δεν
αριστοποιεί επίπεδο απασχόλησης και σταθερότητα τιμών αλλά θέτει «ικα-
νοποιητικούς στόχους».

B. Ιεραρχικές Αποφάσεις

Η αμφισβήτηση τού αξιώματος της συνέχειας είναι η βάση για το γενικό
υπόδειγμα ιεραρχικών αποφάσεων. Το υπόδειγμα ικανοποιεί τα τρία πρώτα
αξιώματα αλλά όχι το αξίωμα της συνέχειας. Η θεώρηση αυτή έχει μακρά
ιστορία στην οικονομική σκέψη και έχει χρησιμοποιηθεί από αρκετούς οικο-
νομολόγους οι οποίοι αναζητούν μια πιο ρεαλιστική προσέγγιση στην οικο-
νομική ορθολογικότητα. (π.χ. I.M.D. Little, J. Encarnacion, N. Georges-
cu-Roegen). Υπάρχουν δύο είδη ιεραρχικών αποφάσεων: το στενό λεξικο-
γραφικό σύστημα και το ιεραρχικό υπόδειγμα στόχων.

Το στενό λεξικογραφικό σύστημα δεν αφήνει περιθώρια για σημαντική

υποκατάσταση μεταξύ αγαθών και άρα έχει περιορισμένες εφαρμογές. Αν για παράδειγμα έχουμε δύο ομάδες αγαθών (χ_1, ψ_1) και (χ_2, ψ_2) τότε $(\chi_1, \psi_1) P (\chi_2, \psi_2)$ Αν και μόνο αν

$$1) \chi_1 > \chi_2 \quad \text{ή}$$

$$2) \chi_1 = \chi_2, \psi_1 > \psi_2$$

Δηλαδή το άτομο αποφασίζει πάντα με βάση το πρώτο αγαθό (χ). Μόνο όταν οι ποσότητες αυτού του αγαθού είναι ίσες, το άτομο δέχεται να αποφασίσει με βάση το δεύτερο αγαθό (ψ). Υπάρχει εξάρτηση από το χ . Το σύστημα αυτό δίνει πολύ καλά διαμορφωμένες καμπύλες ζήτησης και προφανώς είναι ρεαλιστικό στην περιγραφή εξαρτημένων συμπεριφορών.

Το δεύτερο είδος ιεραρχικών αποφάσεων βασίζεται στην ιδέα ότι το άτομο έχει ιεραρχημένες ανάγκες. Οι βασικές ανάγκες ικανοποιούνται πριν από τις μη-βασικές. Η ομοιότητα εν προκειμένω με το ψυχολογικό υπόδειγμα του A. Maslow είναι φανερή. Χρησιμοποιώντας ένα απλό παράδειγμα υποθέτουμε ότι έχουμε δύο αγαθά χ (τροφή) και ψ (χονσέρτα) που αντιστοιχούν σε δύο ιεραρχημένες ανάγκες. Το άτομο θα ικανοποιήσει αρχικά τη βασική ανάγκη μέχρι το επίπεδο χ^* (στόχος). Δηλαδή:

$$(\chi_1, \psi_1) P (\chi_2, \psi_2) \text{ Αν και μόνο αν}$$

$$1) \chi_2 < \chi_1 < \chi^* \quad \text{ή}$$

$$2) \chi_2 = \chi_1 < \chi^* \text{ και } \psi_2 < \psi_1 \quad \text{ή}$$

$$3) \chi_2 < \chi^* < \chi_1 \quad \text{ή}$$

$$4) \chi^* < \chi_1, \chi_2 \text{ και } \psi_2 < \psi_1$$

Στο υπόδειγμα αυτό υπάρχει υποκατάσταση μετά το επίπεδο χ^* . Αυτό το σύστημα οικονομικής συμπεριφοράς δεν είναι συμβατό με τη ΘΟΑ. Χαρακτηρίζεται όμως από σημαντικό βαθμό υποκατάστασης και δύσκολα θα μπορούσε να ισχυριστεί κάποιος ότι δεν είναι ορθολογικό (για εκτενέστερη ανάλυση και σχετική βιβλιογραφία δι. Drakopoulos, 1991 και Earl, 1990).

ες εφαρμογές. Αν
 (χ_2, ψ_2) τότε

αγαθό (χ). Μόνο
δέχεται να απο-
ση από το χ . Το
ζήτησης και προ-
περιφορών.

ιδέα ότι το άτο-
μούνται πριν από
λογικό υπόδειγμα
παράδειγμα υπο-
α) που αντιστοι-
οίσει αρχικά τη

πίπεδο χ^* . Αυτό
τό με τη ΘΟΑ.
της και δύσκολα
(για εκτενέστε-
1991 και Earl,

V. Επίλογος

Με βάση τα προηγούμενα μπορούμε να διατυπώσουμε κάποιες σκέψεις σχετικά με την έννοια του Homo Economicus αλλά και γενικότερα για την ορθολογικότητα στην οικονομική σκέψη. 1) Η προσπάθεια οικοδόμησης του Homo Economicus εντάθηκε όταν οι οικονομολόγοι στράφηκαν στη μικροοικονομική ανάλυση. Σε μικροοικονομικό επίπεδο η ανάγκη ενός υποδείγματος οικονομικής συμπεριφοράς ήταν λιγότερο επιτακτική. 2) Στην ιστορία της οικονομικής σκέψης, η διαμόρφωση ενός μοντέλου οικονομικής συμπεριφοράς συνδέεται με τη τάση για πιο φορμαλιστική οικονομική μεθοδολογία συνήθως στα πρότυπα της κλασικής φυσικής. 3) Το σημερινό υπόδειγμα ορθολογικής συμπεριφοράς έχει μεγάλη θεωρητική επιτυχία αφού μπορεί να εφαρμοστεί σε μεγάλο εύρος οικονομικών φαινομένων. Αυτό σχετίζεται και με τη δυνατότητα του να διευκολύνει τη μαθηματική προσέγγιση στην οικονομική ανάλυση. Η προσέγγιση αυτή είναι σήμερα ιδιαίτερα δημοφιλής. 4) Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι μερικά στοιχεία (π.χ. μεγιστοποίηση, συνέχεια) του υποδείγματος ορθολογικής συμπεριφοράς δεν είναι απολύτως ελεύθερα φιλοσοφικών βάσεων. Η συνεχιζόμενη επιστημονική συζήτηση, οι σοβαρές κριτικές και οι προτεινόμενες εναλλακτικές προσεγγίσεις αμφισβήτησαν την κυρίαρχη άποψη ότι το υπόδειγμα αυτό είναι αυταπόδεικτο και πέρα κάθε κριτικής.

Βιβλιογραφία

- BLAUG, M. *The Methodology of Economics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- CAIRNES, J. *Some Leading Principles of Political Economy*, London: Macmillan, 1874.
- DRAKOPoulos, S. *Values and Economic Theory*, Aldershot: Gower-Avebury, 1991.
- DRAKOPoulos, S. and TORRANCE, T. «Causality and Determinism in Economics.» *Scottish Journal of Political Economy*, 1994, 41, 176-193.
- EDGEWORTH, F. Y. *Mathematical Psychics*. London: Kegan Paul, 1881.
- EARL, P. «Economics and Psychology: a Survey», *Economic Journal*, 1990, 100, 718-755.
- FISHER, I. *Mathematical Investigations in the Theory of Value and Price*, New York: Augustus M. Kelley, 1965.
- GRAVELLE, H. and REES, R. *Microeconomics*, London: Longman, 1981.
- GREEN, J. *Consumer Theory*, London: Macmillan, 1976.
- JEVONS, S. *The Theory of Political Economy*, London: Macmillan, 1871.
- KEYNES, J. M. *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, τόμ. X, XIV New York: Macmillan 1973.
- MARSHALL, A. *Principles of Economics*, London: Macmillan, 1890.
- MENGER, C. *Problems of Economics and Sociology*, μετφρ. by F. Nack, Urbana: University of Illinois Press, 1963.
- MILL, J. S. *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*, London: Longman, 1874.
- MIROWSKI, P. *More Heat than Light*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- PARETO, V. *Cours d'Economie Politique*. Lausanne: F. Rouge, 1896.
- ROBBINS, L. *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, London: Macmillan 1932.
- SENIOR, N. W. *Political Economy*. London: J. S. Griffin, 1850.
- SIMON, H. «Rationality as a Process and as a Product of Thought.» *American Economic Review*, 1978, 68, 1-16.
- Smith, A. 1970. *The Wealth of Nations*. London: Penguin Books.
- VEBLEN, T. «The Preconceptions of Economic Science.» *Quarterly Journal of Economics*, 1899, 13, 121-150.
- WALRAS, L. *Elements of Pure Economics*, μετφρ. W. Jaffe, London: Allen and Unwin, 1965.
- WICKSTEED, P. *The Common Sense of Political Economy*, London: Routledge, 1933